

ΜΙΑ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ¹

Maria Luisa Pesante*

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ υπήρξαν ανέκαθεν πηγή προβλημάτων για τους ιστορικούς: ή τουλάχιστον υπήρχαν πάντοτε ιστορικοί οι οποίοι επισήμαιναν ότι η χρονική συνέχεια των λέξεων θα έπρεπε να διακόπτεται από τον προσδιορισμό των ειδικών ιστορικών χρήσεων που καθορίζουν το νόημά τους. Όμως η «γλωσσική στροφή» της μεταπολεμικής ιστοριογραφίας σήμαινε πολύ περισσότερο από την συστηματική διάδοση αυτής της συνειδητοποίησης του θανάσιμου κινδύνου του αναχρονισμού.

Στην καρδιά αυτής της στροφής, δεν βρίσκεται μόνο η ιστορικότητα των λέξεων, αλλά και η αδυνατότητα να παρακαμφθεί η φυσική γλώσσα του ιστορικού βίου των ανθρώπων, και ακόμη η πολυπλοκότητα των επί μέρους γλωσσών, που σήμερα εννοούνται όχι ως ουδέτερα όργανα, ως διαφανή μέσα της σχέσης μας με τον κόσμο, αλλά ως πολλαπλοί τρόποι ερμηνείας και διαχείρισης του κόσμου, ως ένα σύμπαν γλωσσικών δυνατοτήτων απ' όπου είναι αδύνατο να βγούμε. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, που απορρέει από διάφορες σύγχρονες επιστημολογίες, μπορούμε να επιλέξουμε, μέχρις ενός σημείου, ποια γλώσσα θα μιλήσουμε, ποιο παιχνίδι θα παίξουμε, αλλά δεν υπάρχει κόσμος δεδομένος πριν από τη γλώσσα ή έξω από αυτήν. Δεν πρόκειται πλέον για την οικεία διάσταση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινόμενου, την οποία ο ιστορικός έχει συνηθίσει να αντιμετωπίζει καταφεύγοντας σε δοκιμασμένες μεθόδους. Πρόκειται αντίθετα για μια διάσταση, που είναι πολύ πιο δύσκολο να τη συλλάβει κανείς, ανάμεσα στο νόημα και την

εμπειρία, ανάμεσα στις γλωσσικές διεργασίες διά των οποίων οι άνθρωποι προσδίδουν ένα νόημα στις εμπειρίες που βιώνουν, και στο εξω-γλωσσικό γίνεσθαι μέσα στο οποίο οι άνθρωποι δρουν και υποφέρουν.

Η προοπτική αυτή θέτει στον ιστορικό το πρόβλημα τού αν μπορεί να γίνει αποδεκτή αυτή καθ' αυτή η διάσταση ανάμεσα στους γλωσσικούς τρόπους νοηματοδότησης και στις εξωγλωσσικές διεργασίες. Η πανταχού παρουσία της γλώσσας μπορεί να καταργήσει τον κόσμο. Η μόνη ιστορία που, από την σκοπιά αυτή, αξίζει τον κόπο να γραφεί, είναι η ιστορία των γλωσσικών διεργασιών, με άλλα λό-

για, η ιστορία των νοημάτων που οι άνθρωποι έχουν αποδόσει στα ιστορικά συμβάντα.

Η πρώτη μεγάλη διαφωνία μεταξύ των ιστορικών που αποδέχθηκαν την linguistic turn, επήλθε λοιπόν ανάμεσα σ' εκείνους που, κατά διαφόρους τρόπους, επιδίωξαν να συντηρήσουν και να ορίσουν την διάσταση μεταξύ νοήματος και εμπειρίας, αμβλύνοντας έτσι στον μέγιστο δυνατό βαθμό την διχοτομία, και σ' εκείνους που, αντιθέτως, επέλεξαν να διαλύσουν εξ ολοκλήρου τον δυνάμενο να γνωσθεί κόσμος μέσα στη γλώσσα. Ο Hayden White, συγγραφέας του *Metahistory* (1973), είναι πιθανότατα το πιο αξιοσημείωτο παράδειγμα μιας ριζοσπαστικής τοποθέτησης σ' αυτήν τη δεύτερη κατεύθυνση. Η ριζοσπαστικότητα των θέσεων του White έγκειται στο εξής: εφάρμοσε απευθείας στους ίδιους τους ιστορικούς ένα ιδιαίτερο είδος γλωσσολογικής ανάλυσης, τη ρητορική ανάλυση, με σκοπό να καταδείξει πώς ο ιστορικός κατασκευάζει την προσωπική του αφήγηση συγκροτώντας μέσω των «τρόπων» (του συνόλου των ρητορικών σχημάτων) το αντικείμενό του, τα *res gestae* του.

Αν δεν δεχόμαστε ότι είναι δυνατόν να βγούμε από τα όρια της γλώσσας ώστε να προσδιορίσουμε μια εξω-γλωσσική πραγματικότητα, με άλλα λόγια μια πραγματικότητα της οποίας η γνώση είναι ανεξάρτητη από την ιδιαίτερη γλώσσα μέσω της οποίας εκφράζεται, αυτοί καθ' αυτοί οι τρόποι ανάπλασης από τον ιστορικό των γλωσσών που συνιστούν το αντικείμενο του λόγου του δεν μπορούν να ελπίζουν σε καμία νομιμοποίηση έξω από τους κόλπους της ιδιαίτερης διανοητικής κοινότητας στην οποία συμμετέχει ο ιστορικός. Στο σημείο αυτό επίσης, μια βασική διαφορά δίχασε τους ιστορικούς οι οποίοι θεωρούν όλες τις γλώσσες ισοδύναμες από εκείνους που επιμένουν να υποστηρίζουν τις ασυνέχειες με-

ταξύ των διαφόρων κατηγοριών γλωσσών, και εντάσσουν τη γλώσσα του ιστορικού στην κατηγορία των επιστημονικών λόγων, που χαρακτηρίζονται από την αναστοχαστικότητά τους και την προσφυγή τους σε εννοιολογικά και μεθοδολογικά σχήματα, μη αναγώγιμα στη ρητορική έκφραση. Θα αναφέρουμε δύο παραδείγματα.

Μεταξύ των εμπνευστών του *Geschichtliche Grundbegriffe*, του μεγάλου λεξικού της γερμανικής ιστορίας που άρχισε να εκδίδεται το 1972, ο Reinhart Koselleck ήταν εκείνος που ανέπτυξε τα πιο σύνθετα επιχειρήματα για τη θεωρητική θεμελίωση μιας ιστορικής σημασιολογίας. Στα δοκίμια που συλλέγονται στο *Vergangene Zukunft* (1979) καθώς και σε άλλα πιο πρόσφατα, ο Koselleck ενέταξε την ιστορική μεταλλαγή των λέξεων σε ένα πεδίο αλληλεπίδρασης οριζόμενο ταυτόχρονα από την μεταλλαγή των εννοιών και την μεταλ-

* Η Maria Luisa Pesante είναι καθηγήτρια μεθοδολογίας της έρευνας στο Πανεπιστήμιο του Τορίνο.

λαγή των πραγμάτων, δηλαδή από αλλαγές εξω-γλωσσικής φύσεως. Οι λέξεις, οι σημασίες με τις οποίες έχει φορτίσει τις λέξεις η ποιικιλία των χρήσεών τους σε διαφορετικές ιστορικές περιστάσεις, συνιστούν δυνατότητες και εμπόδια κατά την διαμόρφωση των εννοιών μέσω των οποίων οι άνθρωποι σκέφτονταν την ιστορία τους. Είναι ωστόσο φανερό πως ο σημασιολογικός πλούτος των λέξεων εξαρτάται, σύμφωνα με τη θεωρία του Koselleck, από τις διεργασίες εννοιολόγησης που προσδίδουν νόημα σε μια λέξη, ενώ το αντίθετο δεν ισχύει: η πολλαπλότητα των χρήσεων μιας λέξης σε διαφορετικά περιβάλλοντα (*usages contextuelles*) δεν προσανατολίζει τις διεργασίες εννοιολόγησης.

Το πραγματικό αντικείμενο της σημασιολογικής ιστορίας του Koselleck δεν είναι ο λόγος, η οργάνωση γλωσσικών ενεργημάτων, αλλά ο αναστοχασμός διά του οποίου το διαθέσιμο λεκτικό κεφάλαιο χρησιμοποιείται για την εννοιολόγηση των συμβάντων και των δομών που προβληματίζουν τους ανθρώπους μέσα στην Ιστορία. Μ' αυτήν την έννοια, ο Koselleck πιστοποιεί την καινοφανή και βαθύτατη προσοχή που αποδίδεται στο πρόβλημα της γλώσσας, προσοχή που η γλωσσική στροφή μετέδωσε εξίσου και στη μερίδα εκείνων των ιστορικών οι οποίοι εννοούν να διατηρήσουν μια έντονη, διχοτομική διάκριση ανάμεσα στο συμβάν (το τραγικά πραγματικό και συχνά απάνθρωπο) και τις λέξεις που το ερμηνεύουν και το εξανθρωπίζουν.

Το πρόβλημα και οι λύσεις τίθενται διαφορετικά όταν η ιστορία στην οποία επικεντρώνονται οι θεωρητικοί στοχασμοί είναι αντίθετως η ιστορία μιας δραστηριότητας που είναι κατ' εξοχήν έν-λογη (*discursive*). Ο John Pocock είναι ένας ιστορικός του πολιτικού λόγου (*discours*) – όρος με τον οποίο εσκεμμένα υποκαθιστά τον παραδοσιακό όρο «σκέψη» – που αρθρώθηκε στην αγγλική γλώσσα κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα, και συγγραφέας των σημαντικότερων έργων και των πιο επιτηδευμένων μεθοδολογικών στοχασμών της τάσεως που εφ' εξής χαρακτηρίζεται συμβατικά ως «σχολή του Καίμπριτζ». Σε πολλά δοκίμια, ορισμένα από τα οποία έχουν συγκεντρωθεί στους τόμους *Politics, Language and Time* (1971) και *Virtue, Commerce and History* (1985), ο Pocock, χάραξε για την ιστορία της πολιτικής σκέψης ένα μοντέλο επικεντρωμένο στη γλώσσα. Η θεμελιώδης μονάδα ανάλυσης δεν είναι η λέξη με τις παραλλαγές της, αλλά το γλωσσικό ενέργημα, η απλή κατάφαση, που συνιστά μια κίνηση στο, αναπόφευκτα διαλογικό, παιχνίδι του «λέγειν την πολιτική». Επιπλέον, ο λόγος είναι το αντικείμενο της ανακατασκευής του ιστορικού, ο τρόπος με τον οποίο οι καταφάσεις οργανώνονται σε μια ευλογοφανή αφήγηση του κόσμου με τον οποίο ο συγγραφέας βρίσκεται αντιμέτωπος. Όμως το έσχατο αντικείμενο της ιστορικής ανακατασκευής είναι η ίδια η γλώσσα, το σύστημα των κανόνων που διέπει τους ενδεχόμενους λόγους.

Ο ιστορικός των γλωσσών επομένως ενεργεί σε τρία στάδια. Αναγιγνώσκοντας τα κείμενα υπό το φως του ερωτήματος «Ποιες ήταν οι διαθέσιμες γλώσσες σ' αυτήν την ιστορική περίπτωση;» προσδιορίζει μια ποικιλία γλωσσικών χρήσεων που περιλαμβάνουν άλλοτε ρητές πεποιθήσεις και άλλοτε άρρητες προκαταλήψεις και δεσμεύσεις. Η διάκριση των χρήσεων αυτών δεν είναι εύκολη, γιατί διαφορετικές γλώσσες μπορεί να χρησιμοποιηθούν συγχρόνως σ' ένα κείμενο, για πολλούς διαφορετικούς λόγους. Εξ αιτίας αυτής της δυσκολίας ο ιστορικός αναγκάζεται να συγκροτήσει όχι μόνο ένα λε-

ξιλόγιο, αλλά επίσης μια γραμματική και ένα συντακτικό: πρέπει να προσδιορίσει το σύστημα κανόνων που υπολανθάνει στις γλωσσικές χρήσεις που συναντά. Το τρίτο και αποφασιστικό βήμα είναι να ελέγξει σε ποια ιστορία, ή αλλιώς σε ποια ακολουθία εμπειρικών πιστοποιήσιμων συμβάντων (συμβάντων της τάξεως του λόγου ή της γλώσσας, κινήσεων του παιχνιδιού) μπορεί να παρατηρηθεί εν δράσει ο προσδιορισμένος ως πρότυπο λόγος. Οι σταθερές και σύνθετες κοινωνίες διαθέτουν πιθανότατα πολλαπλές γλώσσες για να μιλήσουν για την πολιτική. Ο Pocock υποθέτει πως οι γλώσσες αυτές έχουν μια αυτόνομη διάρκεια, γιατί χρησιμοποιούνται κατ' ανάγκην έξω από το αρχικό τους πλαίσιο. Και, καθώς η γλώσσα χρησιμοποιείται πάντοτε κατά τρόπο διαμφισβητήσιμο, προκύπτουν αναπόφευκτα σκέψεις γύρω από τη νομιμότητα των χρήσεων αυτών, και επομένως γλώσσες δευτέρας τάξεως. Ο ιστορικός θεωρεί έτσι εξ αρχής ως αντικείμενο της ιδιαίτερής του έρευνας μια σύνθετη και πολυστρωματική γλωσσική δομή, που χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι κάθε δρων υποκείμενο μιλά μέσα στα πλαίσια μιας γλώσσας που του έχει δοθεί, αλλά, ταυτόχρονα, και από το γεγονός ότι κάθε λόγος που αρθρώνεται σε μια δεδομένη γλώσσα είναι προορισμένος να μεταβάλει έως ένα βαθμό τη γλώσσα αυτή, πράγμα που εξηγεί τη χαρακτηριστική στην ιστορία της γλώσσας εναλλαγή επιβιώσεων και καινοτομιών.

Η διαπίστωση ότι οι γλώσσες που διαθέτει μια κοινότητα σε μια καθορισμένη στιγμή απορρέουν από γλωσσικές συνθήκες ποικιλοτρόπων ιστορικών καταβολών, οδηγεί σ' ένα συμπέρασμα πολύ σημαντικό, που μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: καθώς ένα ενέργημα λόγου που εκδηλώνεται σ' ένα κείμενο, είναι μια ενέργεια ειδικού τύπου που δεν εξαλείφεται μετά την πραγμάτωσή της και που με τη σειρά της μπορεί να προκαλέσει μια σειρά ενεργειών μέσα στο χρόνο, είναι δυνατόν να ανασυγκροτηθεί μια ιστορία των επιπτώσεων των λόγων, η οποία συνεπάγεται μια ιδιαίτερη δομή του ιστορικού χρόνου. Έχουμε εδώ μια δυνατή λύση σ' ένα πρόβλημα που κατά παράδοση απασχολεί τους ιστορικούς: πώς μπορεί να διαπιστωθεί ότι το παρελθόν εξηγεί το παρόν και ενυπάρχει σ' αυτό. Η μέθοδος του Pocock επιτρέπει να ανασκευαστούν οι γενετικές ερμηνείες (σύμφωνα με τις οποίες το παρόν γεννιέται από το παρελθόν) επιμένοντας αντίθετα στην άποψη ότι το παρελθόν συνεχίζεται μέσα στο παρόν, αφού οι συνέπειες που έλκει ένα ενέργημα του λόγου είναι ενδελεχείς.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Παναγιώτα Πανταζή
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης - Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. *Liber*, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1992.